

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Г. Сиротюк, к. е. н., доцент

ORCID ID: 0000-0002-8740-7959

Львівський національний аграрний університет

© Г. Сиротюк, 2018

<https://doi.org/10.31734/agrarecon2018.03.087>

Сиротюк Г. Концептуальні засади сталого розвитку аграрних підприємств

Досліджено сутність та основні тенденції сталого розвитку аграрних підприємств. Розглянуто на регіональному рівні складові сталого розвитку аграрних підприємств: економічну, екологічну та соціальну. Сталий розвиток аграрних підприємств визначено як розвиток, який ґрунтується на збалансуванні та поєднанні таких важливих складових, як економічна (підтримання певного рівня доходності), екологічна (збереження природи та її здатності до самовідновлення), соціальна (забезпечення певного рівня життя населення сьогодні та в майбутньому). Економічна складова сталого розвитку характеризує збільшення обсягу виробництва від підвищення ефективності господарювання. Проведений аналіз вартості валової продукції сільського господарства та валового регіонального продукту свідчить про зростання рівня економічного розвитку. Доведено, що динамічний розвиток сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах значною мірою залежить від інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки, а економічна ситуація сільськогосподарських підприємств регіону сприяє залученню інвестицій і показує результативність діяльності та відповідну привабливість як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів. Визначено роль та місце екологічної складової в системі чинників, які впливають на стійкий розвиток. Досліджено соціальну складову сталого розвитку аграрних підприємств, яка орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем. Виявлено недостатній рівень соціального забезпечення, тому необхідно поліпшувати соціальний клімат в аграрних підприємствах, удосконалювати соціальну інфраструктуру, підвищувати розмір оплати праці та соціальних гарантій працівників. Проведено SWOT-аналіз сталого розвитку сільського господарства, в рамках якого окреслено пріоритетні напрями розвитку аграрних підприємств з метою посилення їхніх конкурентних позицій на ринку. Доведено, що сталий розвиток аграрних підприємств можливий за умови впровадження у дію власних можливостей ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу, визначення стратегічної програми та чітких довгострокових цілей розвитку, реалізація яких сприятиме підвищенню ефективності та конкурентоспроможності.

Ключові слова: сталий розвиток, складові сталого розвитку, аграрні підприємства.

Syrotyuk H. Conceptual fundamentals of sustainable development of agrarian enterprises

The article investigates nature and main tendencies of sustainable development of agrarian enterprises and studies components of agrarian enterprises development at a regional level, such as economic, ecological and social. The authors of the work define sustainable development of agrarian enterprises as the development, which is based on a balance and combination of such important constituents, as economic (maintenance of a definite level of profitability), ecological (protection of nature and its capability to self-reproduction), social (maintenance of a definite level of people's life at present and in the future). An economic constituent of sustainable development characterizes increase of production output due to raise of production efficiency. The carried analysis of the value of gross agricultural product and gross regional product proves growth of the level of economic development. It is argued that, under current conditions, dynamic development of agricultural production considerably depends on investment climate in agrarian sector of the economy. Economic situation of agricultural enterprises of a region is favorable for attraction of investments and demonstrates efficiency of activity and attractiveness both for national and foreign investors. The work defines importance of an ecological component in the system of factors, influencing sustainable development. The

research studies a social constituent of sustainable development of agrarian enterprises, which is focused on a person and support for stability of social and cultural systems. The investigation confirms insufficient level of social support. Thus, it is necessary to improve social climate at agrarian enterprises and social infrastructure, to increase the size of labor payment and social guaranties for employees. The authors of the work have carried a SWOT-analysis of agriculture development, which sets primary directions of development of agrarian enterprises for strengthening of competitive positions at the market. It is confirmed that sustainable development of agrarian enterprises is possible under conditions of practical application of personal capabilities of efficient use of productive and resource potential, determination of a strategic program and clear long-term goals of development. Achievement of the goals will contribute to increase of their efficiency and competitive capacity.

Key words: *sustainable development, constituents of sustainable development, agrarian enterprises.*

Постановка проблеми. Сталий розвиток аграрних підприємств можна забезпечити за умови, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання відбуваються в межах, визначених спроможністю екологічних систем до відновлення. Концептуальні засади сталого розвитку передбачають екологізацію економіки, гуманізацію, запровадження певної системи принципових підходів до питань суспільної діяльності.

Вивчення проблем сталого розвитку аграрних підприємств допоможе нівелювати вплив викликів, пов'язаних із процесами глобалізації та індустріалізації галузі, подолати її кризовий стан і забезпечити зростання ефективності виробництва й охорону навколишнього середовища.

Розглядаючи сталий розвиток як оновлений концепт національного господарювання, варто зауважити, що він повинен забезпечувати оптимальне використання наявних ресурсів за модернізації економічної діяльності в кризових умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці сталого розвитку аграрного сектору науковці приділяють дедалі більше уваги. Зокрема, це є предметом досліджень таких учених, як З. Герасимчук, Л. Гринів, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, В. Месель-Веселяк, К. Соловчук, С. Тодорюк, А. Ужва, І. Чайківський, Н. Шаціло та ін.

Так, Л. Гринів (2011) можливість сталого розвитку вбачає у взаємозв'язку з практичною реалізацією ноосферної концепції та через забезпечення стабільного функціону-

вання еколого-економічної системи. На думку І. Чайківського (2014) сталий розвиток аграрної сфери – це процес оптимізації рівня аграрного виробництва, збереження та відновлення якісних параметрів аграрного навколишнього середовища та покращання показників соціального статусу сільського населення за умов зміцнення продовольчої та екологічної безпеки держави. Натомість Н. Шаціло (2011) трактує поняття сталого розвитку сільськогосподарських підприємств як їх здатності, постійно змінюючись під впливом сукупності чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, забезпечувати позитивну динаміку показників ефективності виробничо-господарської діяльності та зберігати їхню динамічну рівновагу за рахунок раціонального використання елементів економічного потенціалу підприємства.

Розвиток аграрних підприємств на регіональному рівні ґрунтовно досліджує З. Герасимчук (2008).

Незважаючи на широкий спектр досліджень вказаного спрямування, виникає потреба в конкретизації комплексного дослідження сутності стратегії розвитку аграрних підприємств на засадах сталості. Особливої актуальності набувають питання щодо формування концептуальних і методологічних основ забезпечення сталого розвитку аграрних підприємств на регіональному рівні.

Постановка завдання. Ми ставили завдання обґрунтувати теоретичні, методологічні підходи та інструменти, спрямовані на досягнення аграрними підприємствами сталого розвитку, здійснити комплексну оцінку та розробити практичні рекомендації щодо

підвищення рівня сталого розвитку аграрних підприємств.

Методика дослідження та матеріали. Теоретичну і методологічну основу дослідження становлять інституційно-еволюційні та економічні теорії. Для досягнення мети дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи: діалектичний і логічний – для узагальнення теоретичних засад формування сталого розвитку аграрних підприємств; системного аналізу – для формування засад стратегії реалізації сталого розвитку; економіко-статистичний – для обробки статистичних даних про рівень розвитку підприємств; SWOT-аналіз – для розробки стратегії сталого розвитку; графічний – для узагальнення і наочного представлення інформації.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні стоїть завдання усвідомлення необхідності сталого розвитку, його підтримки та рішучих дій, щоб зробити цей процес якомога досконалішим і прийнятним для майбутнього. Економіка як наука оперує значною кількістю вже розроблених методів та інструментів дослідження взаємодії людини та природи. Виникнення нових людських потреб є рушійною силою економіки та результатом їхньої взаємодії і вимагає пошуку нових підходів, які виражаються у складових сталого розвитку: економічній, екологічній та соціальній.

Запропоновані стратегії розвитку галузі (Стратегія розвитку аграрного сектору..., 2013; Стратегія розвитку Львівської області..., 2016) демонструють орієнтацію на сталий розвиток аграрного сектору. Сталий розвиток аграрних підприємств можна визначити як розвиток, який ґрунтується на збалансуванні та поєднанні таких важливих складових, як економічна (підтримання певного рівня доходності), екологічна (збереження природи та її спроможності до самовідновлення), соціальна (забезпечення певного рівня життя населення сьогодні та в майбутньому).

Сучасний стан розвитку аграрних підприємств характеризується нестабільністю і значним ступенем ризику аграрного господа-

рвання в умовах мінливого зовнішнього середовища. Тому актуальною є проблема забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку суб'єктів аграрних підприємств у секторі економіки на основі обґрунтування перспективних напрямів їхньої діяльності, переходу на якісно вищий рівень розвитку, розробки відповідних заходів, які б дали їм змогу пристосуватися до існуючих змін ринкового середовища та посилити свої конкурентні позиції на ринку.

Комплексний аналіз сталого розвитку аграрних підприємств регіону базується на систематизації показників за економічною, екологічною та соціальною складовими.

Економічна складова сталого розвитку характеризує збільшення обсягу виробництва від підвищення ефективності господарювання. Економічний розвиток аграрних підприємств Львівської області останніми роками відзначається поступовим зростанням обсягів виробленої продукції. Основним показником розміру сільськогосподарських підприємств та їхніх виробничих підрозділів є вартість валової продукції (ВВП), оскільки вона визначає кінцевий результат виробництва (рис. 1).

Проведений аналіз вказує на зростання ВВП в динаміці, лише у 2015 р. відбувся незначний спад. Більшу частину продукції виробляють господарства населення.

Рівень економічного розвитку та результати економічної діяльності всіх господарюючих суб'єктів регіону характеризує валовий регіональний продукт (ВРП). На етапі оцінювання ВРП сільського господарства у Львівській області розробили середньостроковий прогноз. Для цього застосували трендовий аналіз, в основі якого лежить метод екстраполяції часового ряду (рис. 2).

Проведене моделювання дасть змогу спрогнозувати ВРП сільського господарства на перспективу і сформулювати стратегію розвитку цього виду економічної діяльності.

У рамках аналізу економічної складової сталого розвитку аграрних підприємств важливо розглянути показник рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 3).

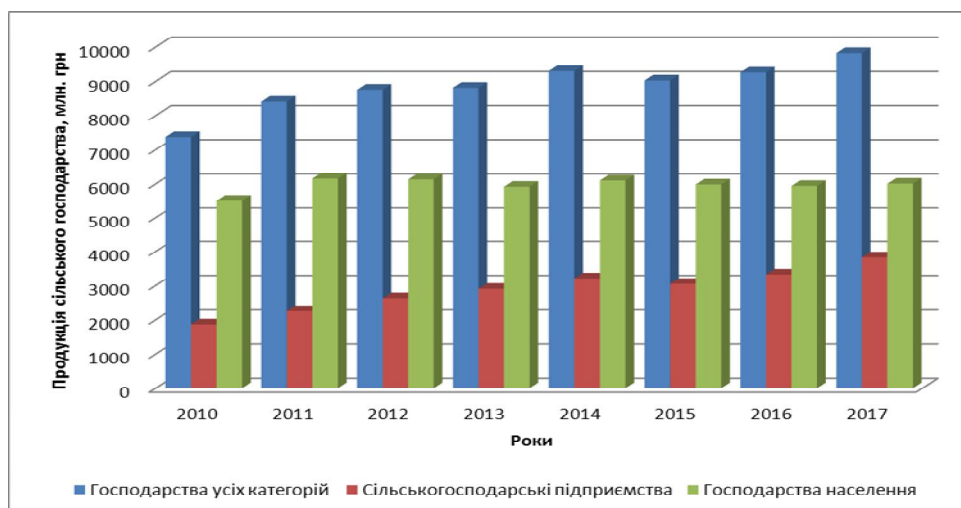

Рис. 1. Динаміка вартості продукції сільського господарства Львівської області у порівнянних цінах 2010 р., млн грн.*

*За даними Головного управління статистики у Львівській області (2018).

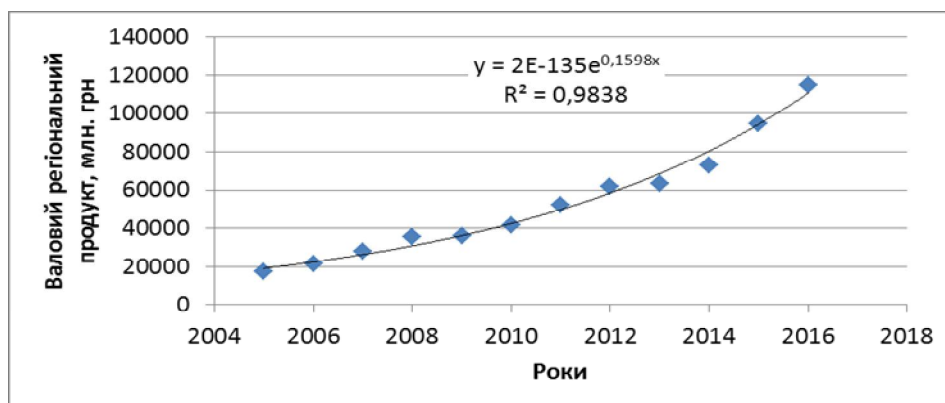

Рис. 2. Трендова модель ВРП сільського господарства у Львівській області за 2004–2017 роки.*

*Розроблено автором.

Рис. 3. Динаміка рівня рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %.*

*За даними Головного управління статистики у Львівській області (2018).

Спостерігаємо чергування спаду й зростання вказаного показника як для продукції рослинництва, так і для продукції тваринництва. Варто вказати на позитивну тенденцію до зростання рівня рентабельності продукції тваринництва у 2015 та 2016 роках.

Динамічний розвиток сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах значною мірою залежить від інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки. В умовах сьогодення від ефективності інвестиційної політики залежать стан виробництва, технічний рівень основних засобів підприємств, підвищення якості та конкурентоспроможності продукції, вирішення соціальних та екологічних проблем.

Зокрема, К. Соловчук О. (2015) вважає, що залучення інвестицій дасть змогу насамперед зрозуміти ситуацію з поточною інвестиційною діяльністю в регіоні або підгалузі АПК, оцінити інвестиційний потенціал, а також розробити план заходів із формування інфраструктури підтримки інвестиційної діяльності й організації залучення інвестиційних ресурсів.

Економічна ситуація сільськогосподарських підприємств Львівської області сприяє залученню інвестицій і показує результативність діяльності та відповідну привабливість як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів (табл. 1).

У державній політиці приділено значну увагу заохоченню інвестицій в економіку України з визначенням пріоритетності вкладень в аграрний сектор. Однак, враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана зі сезонністю використання ресурсів і грошових надходжень, та відносно повільний оборот капіталу, що впливає на зниження дохідності, мусимо рахуватися з тим, що ця галузь притягуватиме капітали та інвестиції меншою мірою, ніж інші сфери господарювання. До того ж продукція вітчизняного сільського господарства та його переробки не має вільного й широкого доступу на світовий ринок. Тому потрібно створювати нові, досконаліші умо-

ви господарювання, використовувати новітні технології, забезпечувати належний рівень державної підтримки, що позитивно вплине на сільськогосподарські підприємства і загалом на аграрний сектор економіки України.

Поділяємо думку А. Ужви (2015; 2017), що для досягнення сталого економічного розвитку необхідною умовою є забезпечення довготривалого сталого економічного зростання. Проте, розглядаючи поняття сталого розвитку, не потрібно ототожнювати його в повному обсязі зі сталим економічним ростом, оскільки забезпечити розвиток сільськогосподарського виробництва неможливо без врахування екологічної складової. Позитивна або негативна динаміка економічного росту прямо не пов'язана з погіршенням якості навколишнього середовища. Йдеться про ті якісні зміни, які дають змогу будь-якій господарській системі реалізувати свій потенціал, оптимізуючи використовувані ресурси, забезпечуючи стабільність доходів та безконфліктно функціонувати в рамках природного середовища, підпорядковуючись його законам і підтримуючи його якість.

Практика господарювання на основі інтенсифікації виробництва супроводжується негативними екологічними наслідками, які у своїй сукупності значно погіршують умови сільськогосподарського виробництва, знижують продуктивність та економічну ефективність використання природного ресурсного потенціалу аграрної сфери.

Погіршують екологічний стан навколишнього середовища і самі аграрні підприємства. Зокрема, негативний вплив на довкілля аграрні підприємства здійснюють за внесення мінеральних добрив, хімічних засобів, пестицидів, а також здійснюючи викиди забруднювальних речовин в атмосферу.

Однією з умов дотримання та впровадження засад сталого розвитку є зменшення рівня розораності земель, проте у Львівській області цей показник щороку зростає, що є негативною тенденцією. Тому доцільно вживати заходи, необхідні для зниження рівня розораності та покращання якості земель.

Таблиця 1

Інвестиційний клімат в аграрному секторі Львівської області*

Показник	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Приріст (зниження), +,-
Капітальні інвестиції, млн грн	295,2	432,2	472,0	695,7	1 158,2	1 400,5	+1105,3
Відсоток капітальних інвестицій в аграрний сектор, %	3,3	4,4	4,9	5,2	6,2	5,8	+2,5
Прямі іноземні інвестиції, млн дол. США	121,5	39,1	41,9	40,7	37,2	34,8	-86,7
Відношення прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор, %	10,7	3,0	3,0	3,4	3,4	3,1	-7,6

*За даними Головного управління статистики у Львівській області (2018).

Аграрне виробництво, з екологічної точки зору, досягло поворотного моменту, що об'єктивно зумовлює необхідність опрацювання якісно нового підходу в організації аграрного природокористування, підходу, заснованого на гармонізації відносин суспільства, виробництва і природи й позиціонованого як стратегія екологічно сталого розвитку.

Соціальна складова також є одним з основних компонентів сталого розвитку аграрних підприємств. Вона орієнтована на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем.

Рівновага трьох складових зумовлює потребу в забезпеченні взаємозв'язку між ними для вирішення поточних і стратегічних питань суспільного розвитку та врегулювання відповідних процесів. Суб'єктом регулювання останніх повинна бути соціальна держава як інструмент реалізації інтересів суспільства. Завдання органів державної влади при цьому полягає у формуванні середовища життєдіяльності громадян, яке характеризується певним територіальним розміщенням сільськогосподарського вироб-

ництва і соціальними групами, об'єднаними в організації. Для безпосередньої реалізації регулюючої ролі держави у забезпеченні сталого розвитку сільського господарства в соціальному та інших його аспектах необхідна розробка відповідної національної стратегії, яка повинна базуватися на певних основоположних принципах. У контексті соціальної складової сталого розвитку сільського господарства таким є реалізація загального права жителів села та працівників аграрних підприємств на гідне існування. Підґрунтя цього принципу становлять базові поняття сучасного демократичного суспільства – соціальна справедливість і громадянська солідарність. Ключовою вимогою для досягнення соціальної справедливості є подолання соціальної диференціації та нерівності в доступі до соціальних благ суспільства жителями села. Досягненню зазначеного сприятиме також реалізація одного з основоположних прав громадян – права на участь у прийнятті рішень, що є важливим чинником соціальної згуртованості та розвитку соціального капіталу й соціальних інститутів.

Стратегією розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року (2016) визначено, що однією з цілей розвитку аграрного сектору є підвищення рівня доходів зайнятих у ньому. Один

із цільових орієнтирів реалізації вказаної Стратегії – зростання розміру середньомісячної заробітної плати працівників сільськогосподарства до середнього за галузями економіки (табл. 2).

Таблиця 2

**Середньомісячна заробітна плата працівників
Львівської області, грн***

Показник	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Середня заробітна плата в області	1941	2 789	2 961	3 646	4 559	6391
Середня з/п у сільському господарстві	1574	2 421	2 698	3 977	4 735	8244
Частка з/п в с. г. до середньої з/п у Львівській області, %	81,1	86,8	91,1	109,1	103,9	129,0

*За даними Головного управління статистики у Львівській області (2018).

Зауважуємо підвищення відсоткового співвідношення зарплати у сільському господарстві і зарплати в середньому у Львівській області, а за останні три роки заробітна плата в галузі перевищує середній рівень зарплати в області. Це є позитивною тенденцією не лише економічної складової, а й соціальної та розвитку аграрного сектору Львівської області загалом.

Характеризуючи соціальну складову сталого розвитку аграрного сектору, необхідно паралельно розглядати основні соціальні параметри сільських населених пунктів, а саме соціальну інфраструктуру, демографічну ситуацію, житлові умови, зайнятість населення тощо.

Прогрес економіки і соціальне благополуччя є невід’ємною умовою реалізації чинної екологічної політики в регіоні. Саме на регіональному рівні досягають природногосподарської збалансованості, формують програми екологізації господарського комплексу, визначають пріоритети розвитку і фінансові джерела їхньої реалізації. На місцевому рівні найефективніше функціонує

механізм партнерства органів місцевого самоврядування з аграрними і промисловими підприємствами усіх форм власності, забезпечується робота консультаційних служб, контролюється стан локальних агроекосистем тощо.

Провівши аналіз основних показників, що характеризують сталий розвиток сільського господарства Львівської області, визначимо сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози (див. рис.).

Проведений SWOT-аналіз дає змогу окреслити пріоритетні напрями залучення інвестицій, реалізація яких має забезпечити сталий розвиток сільського господарства Львівщини: технічна модернізація сільськогосподарського устаткування; створення нових конкурентоспроможних експорторієнтованих виробництв, які в середньостроковій перспективі визначатимуть розвиток економіки міст, районів та області загалом; підвищення енергонасиченості сільськогосподарського виробництва, впровадження інтенсивних технологій, вирощування та переробка екологічно чистої продукції.

<i>Сильні сторони (S)</i>	<i>Слабкі сторони (W)</i>
<ul style="list-style-type: none"> - привабливе природне середовище; - наявність міжнародних шляхів сполучення; - доступ до міжнародного аеропорту; - достатня кількість трудових ресурсів; - наявність кваліфікованих кадрів в галузі сільського господарства; - наявність стійкої системи підготовки та перепідготовки кадрів; - наявність сировинної бази; - наявність значної кількості родючих ґрунтів; - висока активність фермерських господарств; - виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства. 	<ul style="list-style-type: none"> - віддаленість від центру України; - складна демографічна ситуація (від'ємний приріст, зменшення народжуваності); - низький рівень заробітної плати; - недостатні запаси водних ресурсів; - екологічні проблеми щодо забезпечення питною водою; - дефіцит обігових коштів; - недостатнє впровадження біотехнологій; - високий ступінь залежності молокопереробних та м'ясопереробних підприємств від кон'юнктури ринків ближнього зарубіжжя.
<i>Загрози (O)</i>	<i>Перспективні можливості (T)</i>
<ul style="list-style-type: none"> - зміна законодавчої та нормативно-правової бази; - політична нестабільність в країні; - негативні демографічні тенденції (зменшення населення, висока трудова міграція за кордон); - зменшення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки; - збільшення імпорту сільгосппродукції та продуктів харчування; - наявність тінювого сектору економіки; - цінова нестабільність та інфляційні процеси; - конкуренція з боку товаровиробників інших регіонів та країн; - перешкоди на традиційних ринках збуту продукції сільського господарства; - низька купівельна спроможність населення. 	<ul style="list-style-type: none"> - розширення транскордонного співробітництва; - збільшення капітальних інвестицій в аграрний сектор економіки; - посилення інноваційності економіки; - можливість створення регіональних кластерів; - формування регіональних брендів; - посилення позицій на внутрішньому ринку; - нова продукція і розширення асортименту; - збільшення глибини переробки сільгоспсировини; - освоєння відновлювальних джерел енергії та розвиток відновлювальної енергетики; - розвиток виробництва біопродукції.

Рис. SWOT-аналіз сталого розвитку сільського господарства Львівської області.*

*Розроблено автором на основі (Стратегія розвитку Львівської області..., 2016).

Висновки та перспективи подальших наукових пошуків. Сталий розвиток сільськогосподарських підприємств можливий за умови впровадження в дію власних можливостей ефективного використання виробничо-ресурсного потенціалу, визначення стратегічної програми та чітких довгострокових цілей розвитку, реалізація яких сприятиме підвищенню їхньої ефективності та конкурентоспроможності.

Досягнення сталості на рівні сільськогосподарських підприємств, яке позначиться на рівні продуктового забезпечення

населення певного регіону, потребує чітко визначеної регіональної програми сталого функціонування аграрного сектору. Основою такої програми повинна стати концепція й стратегія сталого розвитку аграрного сектору регіону, що дасть змогу втілити в життя заходи, передбачені тактикою забезпечення сталості сільськогосподарського виробництва.

Перспективою подальших досліджень буде розробка механізмів взаємодії економічної, екологічної та соціальної складових сталого розвитку аграрних підприємств.

СПИСОК ПОСИЛАНЬ

Герасимчук, З. В. 2008. *Регіональна політика сталого розвитку: теорія, методологія, практика*. Луцьк: Надтир'я.

Гринів, Л. С., 2011. Просторовий розвиток екологічно збалансованої економіки: нові теоретичні моделі та перспективи. *Формування ринкової економіки: зб. наук. праць; спец. вип.: у 2 ч. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи* / відп. ред. С.Фіялка. Київ: КНЕУ, Ч. 2, с. 549–559.

Лопатинський, Ю. М. та Тодорюк, С. І. 2015. *Детермінанти сталого розвитку аграрних підприємств*. Чернівці, 220 с.

Соловчук, К. О., 2015. Перспективи розвитку інноваційно-інвестиційних процесів в аграрній сфері. *Актуальні проблеми економіки*, 1 (163), с. 130–137.

Стратегія розвитку Львівської області на період до 2020 року. 2016. [online] Доступно: http://dfrr.minregion.gov.ua/foto/projt_reg_info_norm/2016/05/146_dod_Strategiya_2020.pdf [Дата звернення 5 жовтня 2018].

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року. 2013. [online] Доступно: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013> [Дата звернення 5 жовтня 2018].

Стратегія розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні на період до 2025 року. 2016. Київ: Аграрна наука.

Ужва, А. М., 2015. Концептуальні аспекти стратегії сталого розвитку агропромислового комплексу. *Економічний форум*, 2, с. 61–66.

Ужва, А. М., 2017. Оцінка екологічних показників сталого розвитку сільського господарства регіону. *Український журнал прикладної економіки*, 2, 3, с.16–23.

Чайківський, І. А., 2014. Механізми забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*, 6 [55], с. 108–114.

Шаціло, Н. І., 2011. *Організаційно-економічне забезпечення сталого розвитку сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук*. Біла Церква.

Стаття надійшла 15.10.2018.

